

Formation of the Concept of Cosmological Models of Architecture and Urban Planning in the Humanities: Philosophical Senses

UDC: 113/119:72.01

DOI: <https://doi.org/10.15421/172446>**Mazur Olena**Ph.D. Student, <https://orcid.org/0009-0007-8038-4401>, mazur2017lena@gmail.com*Odesa I. I. Mechnikov National University (Odesa, Ukraine)*

Abstract

Relevance. In modern philosophical and humanitarian discourse, a spatial turn and the phenomenon of space take place. The concept of "space" is explored in profound interrelation with different cultural and existential phenomena. At this intersection within the humanities, there is a rising interest in "sacred spaces," including cosmological space. This interest is evident in the study of early sacred architecture, where the design and form of structures reproduced the celestial cosmic order.

The purpose The aim of this research is to trace the formation and genesis of cosmological models of architecture and urban planning in the theoretical reception of modern humanities.

Results. In this article, we analyzed of the etymology of the term "cosmological models of architecture and urban planning" within the conceptual and categorical apparatus of the world and Ukrainian philosophy and humanities.

Conclusions. During our research, we uncovered deeply archaic yet fundamentally universal human conceptions of the world in interdisciplinary studies of cosmological models of ancient architecture. In our opinion, it provided our study with significant philosophical potential. Having applied a cultural approach to the history of philosophy, we identified philosophically significant ideas within various texts and integrated them into our philosophical analysis: "spatial sensibility", "spatialité religieuse", semiotic codes, cosmization phases, umbilicus orbis, focus, axis of space, imago mundi, axis mundi, domus, dominus, madonna, "holy place", cosmoded space, sacred space and others. In our next publications, we will work on finding appropriate philosophical answers or proposing philosophical hypotheses.

Keywords: culturological approach in the history of philosophy, wisdom, metaphysics, traditions, universals of culture, mythology, cosmological models of architecture and urban planning

Формування концепту космологічних моделей архітектури та містобудівництва у гуманітарних науках: філософські сенси

Мазур Олена*Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова (Одеса, Україна)*

Анотація

Актуальність. У сучасній філософсько-гуманітарній думці відбувається просторовий поворот (spatial turn) і феномен простору і концепт «простору» досліджується у глибинному взаємозв'язку з іншими феноменами культури та буття. Саме на такому перетині виникає стійкий інтерес у міждисциплінарній площині гуманітаристики до «сакральних» просторів» і до одного з його різновидів - космологічного простору, що знайшло своє відображення в перших спорудах сакральної архітектури, план і форма яких відтворювала космічний небесний порядок.

Метою дослідження є прослідкувати формування, генезу космологічних моделей архітектури та містобудування в теоретичній рецепції сучасної гуманітаристики.

Результати. Зроблено аналіз етимології терміна «космологічні моделі архітектури та містобудування» у понятійно-категоріальному апараті світової та вітчизняної філософії та гуманітаристики.

Висновки. Виявлено в міждисциплінарних дослідженнях космологічних моделей стародавньої архітектури глибоко архаїчне, але по суті універсальне загальнолюдське уявлення про світ, що додало дослідженням філософський потенціал. Застосувавши метод культурологічного підходу в історії філософії, встановлено в текстах філософсько значущі ідеї та філософсько навантажені терміни, які залучено для нашого філософського аналізу: «просторова чутливість» ("spatial sensibility"), «релігійна просторовість» ("spatialité religieuse"), семіотичні коди, фази космізації, umbilicus orbis, фокус, осі космосу, imago mundi, axis mundi, domus, dominus, madonna, «святе місце», космізований простір, священний простір та інші. Знайти філософські відповіді або висунути філософські гіпотези - завдання майбутніх публікацій.

Ключові слова: культурологічний підхід в історії філософії, мудрість, метафізика, традиції, універсалії культури, міфологія, космологічні моделі архітектури та містобудування

Стаття надійшла / Article arrived: 04.05.2024

Схвалено до друку / Accepted: 30.06.2024

Вступ.

У сучасній філософсько-гуманітарній думці відбувається «просторовий поворот» (“spatial turn”) і феномен простору та концепт «простору» досліджується у глибинному взаємозв'язку з іншими феноменами культури та буття. Саме на такому перетині виникає стійкий інтерес у міждисциплінарній площині гуманітаристики до «сакральних просторів» і до одного з його різновидів – космологічного простору, який знайшов своє відображення в перших спорудах сакральної архітектури, план і форма яких відтворювала космічний небесний порядок.

Мета дослідження: простежити формування, генезис концепту космологічна архітектура в гуманітарних науках, філософські сенси. Науковий термін «космологічна архітектура» в різних його модифікаціях широко використовується в міждисциплінарних дослідженнях, сягає корінням у символізм містобудівної форми і зазвичай розглядається щодо архітектури древніх цивілізацій. Таємниця геометричної форми - інструменту архітектури бере початок у «просторовому» циклі часу і в ритмі простору, що розкривається. Сакральна архітектура породжена простором та часом.

Дослідники відзначають, що космологічна архітектура містить у собі потужний потенціал впливу на духовну культуру людей, має глобальне поширення і пов'язана з усіма відомими цивілізаціями Стародавнього світу. Всі об'єкти космологічної архітектури у всі часи та в різних місцях Землі влаштовувалися на одній основі, з використанням єдиної метрології та однакових принципів побудови. Тому досліджувати цю єдину структуру можна за її різноманітними проявами у пам'ятниках Єгипту, Греції, Англії, Перу, Мексики Китаю, Індії, Тибету, Ірану, Месопотамії, Палестини, Анатолії, Уралу, Туви, Хорезму та ін.

Методи дослідження.

Методологічними орієнтирами нашого дослідження стали роботи сучасних українських філософів, які дають змогу здійснити філософський аналіз вибраної нами проблематики в універсальному міжкультурному контексті: універсалії культури та семіотика дискурсу (Кирилюк, 2022), сакральна географія, історія та рецепція індійської філософії, змінені стани свідомості, інтегральний традиціоналізм (Завгородній, 2021), філософські та методологічні проблеми історії філософії, дослідження природи філософського та релігійного знання, порівняльний аналіз філософської та релігійної традиції Сходу та Заходу (Секундант, 2021), проблеми мультикультуралізму і традиції (Готинян-Журавльова, 2022), значення інтерпретацій міфологічних наративів та релігійних ритуалів (Сумченко, 2022).

У нашому випадку, коли для узагальнених викладів з філософії, хронологічне і текстологічне

охоплення нестандартно широке, стає зрозумілим і виправданим запропонований Віленом Горським метод культурологічного підходу в історії філософії, до якого тяжіють все більше Авторів, знаходячи таким чином у нефілософських текстах філософські значущі ідеї та залучаючи їх до історико-філософського викладу (Завгородній, 2021, с. 74).

Аналіз попередніх публікацій.

Слід зазначити, що актуальність дослідження обумовлена слабкою розробленістю цієї теми в вітчизняних дослідженнях. Українські дослідники ще з початку 90-х років ХХ ст. приділяли пильну увагу сакральній географії. Український філософ Юрій Завгородній вважає, що чи не найпотужнішим сакральним містом-місцем для топокозму Україна є Київ. (Завгородній, 1999, с. 251). В останні роки серед вітчизняних досліджень сакрального простору в різних його співвіднесеннях з міською реальністю вже формується певне дослідницьке підґрунтя у розвідках Ф. Тихомірової (2018), О. Сорочук (2018), К. Гуржі (Hurzhy, 2021) та ін. Але саме космологічний простір не досліджен. Наше дослідження надихається роботою українського археолога, історика, доктора історичних наук А. Добролюбського у співавторстві з астрономом О. Челомбітько з обчислення «сакрального та «солярного» центру на карті Одеси, як точку розгортання космологічної моделі містобудування та архітектури (Добролюбський, & Челомбітько, 1999).

Дослідження на Заході представлені дуже широко. Особливо хочеться відзначити книгу Адріана Снодграсса «Архітектура, час, вічність: символізм зірок і часу в архітектурі Традиції, за редакцією Гульєльмо Біланчони» (“Architettura, Tempo, Eternità: Il simbolismo degli astri e del tempo nell'architettura della Tradizione, a cura di Guglielmo Bilancioni”, 2021 рік). А. Снодграсс безперечний авторитет в східній архітектурі та мистецтві. Протягом своєї кар'єри він розробив важливі теорії у галузі герменевтичної філософії та її застосування до міжкультурного розуміння. Його дослідження засновані на роботах Мартіна Гайдеггера, Ганса-Георга Гадамера та чисельних японських та індійських вчених. У книзі досліджуються зв'язки між небесною механікою та вимірюванням конструкції. Велика архітектура світу, поділена на епохи та цивілізації, представлена як символи, відображення та мініатюри космічних явищ. Снодграсс ілюструє, як позначаються цикли та системи, орієнтації та осі, розмір, колір, пропорції, маса та орнамент: вони є шарнірами неба сакральної архітектури. У книзі розглядаються доктрина символізму: платонічна, християнська, ісламська; астрономічна та часова символіка в архітектурі індуїстського храму; купол неба в Греції та Римі; орієнтація християнської церкви; символіка китайського Будинку Світу; астральна символіка в ісламській архітектурі та Кааби; астральна символіка

в архітектурі догонів та в архітектурі в Північній Африці; символіка архітектури Томбукту; астральна символіка в архітектурі індіанців Південної Америки та північноамериканських індіанців; астрономічна орієнтація в архітектурі інків; просторово-часова символіка космосу в мезоамериканській архітектурі та ін. Чудеса архітектурної спадщини людства розкриваються через цю монументальну книгу як емблеми Єдиного, стійкі охоронці Слова та архаїчні машини пам'яті; тим, хто розглядає їх такими, вони вказують шлях до споглядання вічної архітектури внутрішнього світу (Snodgrass, 2021).

Самер Аккач провідний дослідник, чия міждисциплінарна сфера інтересів включає історію та теорію архітектури та ландшафту, інтелектуальну історію арабо-ісламської та османської традицій у ранній та сучасний період, історію ісламської науки, соціально-урбаністичну історію, філософію та містицизм. У книзі «Космологія та архітектура в традиційному ісламі: архітектурне прочитання містичних ідей» (“Cosmology and Architecture in Premodern Islam: An Architectural Reading of Mystical Ideas”, 2005 рік), звертаючись до широкого кола містичних текстів, Самер Аккач вводить поняття «просторової чутливості» (“spatial sensibility”), яке формується релігійними уявленнями про час і простір. Уявлення про космос, географію, людське тіло і створені форми засновані на стійкій просторовій чутливості, закріпленій в середньовічному геоцентризмі. Книга розповідає про те, як космологічні ідеї отримали свій прояв в будівлях та просторах повсякденного життя та дає важливу інформацію про відносини мистецтва та релігії, творчості та духовності (Akkach, 2005).

Французький дослідник семіотики та архітектурної теорії Альберт Леві вважає, що релігія повертається на громадську арену, і сьогодні соціальні науки повинні подумати, як дослідити механізм побудови віри через простір. У роботі «Уявні машини: форми та функціонування релігійної просторовості» (“Les machines à faire-croire: Formes et fonctionnements de la spatialité religieuse”, 2003 рік) А. Леві аналізує на прикладі християнства та культів «світських релігій» космологічні моделі в архітектурі як внутрішні пристрої та їхні механізми для створення ефектів сенсу, що веде до віри. Продуктування віри, що розуміється як здатність вірити і бажання вірити, також є метою цих «машин», як просторів зустрічі з божественним, чия форма і складність змінюються в залежності від культів (Levi, 2003).

Результати дослідження.

Дослідження архітектурної космології у світовій науці, які розпочалися на межі XIX-XX ст. та набули широкого розвитку з другої половини XX ст., досі свідчать про великий науковий потенціал і проводяться на стику різних наук: космогонії, космології, астрономії, археоастрономії, архітектурознавства,

семіотики, міфології, культурології, релігієзнавства, історії, філософії, антропології, лінгвістики, психології. Викликають незмінний інтерес у фахівців з галузі геології, кліматології, топографії тощо.

Першими про те, що у основі древньої сакральної архітектури лежать спостереження людини за небесними явищами: рухом зірок, Сонця і Місяця, заговорили астрономи. Дж. Н. Лок'єр (1836-1920) англійський астроном, на рубежі XIX-XX століть вивчивши астрономічну орієнтацію низки монументальних споруд Єгипту, Близького Сходу, Греції та Британії, в 1894 році написав книгу «Світанок астрономії: дослідження храмового культу та міфології стародавніх єгиптян» (“The Dawn of Astronomy: A Study of Temple Worship and Mythology of the Ancient Egyptians”, 1894 рік). (Lockyer, 1894).

Абі Варбург (1866-1929) німецький історик мистецтва, етнограф і культуролог, на X Міжнародному конгресі істориків мистецтва в Римі в 1912 році вперше продемонстрував зв'язок ренесансної архітектури з астрономічними та астрологічними моделями на прикладі фресок зодіакального циклу, виконаними ферарськими майстрами в палаці Скіфаноя XV століття, та сформулював положення іконологічного методу вивчення творів мистецтва (Warburg, 1980, pp. 173-198). Французький історик і теоретик мистецтва Луї Откер поширив на вивчення архітектурних форм – кола та купола – символізм образів, досі призначений для вивчення живопису та скульптури. Таким чином есе «Містика та архітектура: символіка кола та купола» (“Mystique et architecture: symbolisme du cercle et de la coupole”) є прикладом оригінального досвіду іконології архітектури. Откер досліджує плани християнських церков, римських базиліки, Собору Святої Софії Константинопольської (Айя-Софія), Пантеону, Колизея та ін. Откер пише, що латинське *domus*, означає також «купол»: будинок – це небесний купол. За цією логікою, таке слово як «доміно» вказує на територію, позначену куполом, або будинком; *dominus* це господар купола, який управляє будинком; *madonna* - це господиня купола (Hautecoeur, 2001, pp. 161-164).

Джеймс Фрейзер (1854-1941) британський соціальний антрополог, фольклорист, етнолог, історик релігії, у книзі "Фасті Овідій" ("The Fasti of Ovid", 1929 рік) досліджував космологію в ритуалах заснування римських міст (Frazer, 1929).

Стелла Крамріш (1896-1993) американський історик-першопрохідник і куратор, провідний фахівець з індійського мистецтва протягом більшої частини XX століття. У книзі Індуїстський храм (“The Hindu Temple”) пишеться про символіку Лінги в шиваїстському храмі, що це вісь творець всесвіту, чий простір поширюється в напрямках, так само як воно рухається з первинного центру, і з якого час виходить, як з вічного Справжнього (Kramrisch, 1999, p. 123-125).

Німецький метафізик, філософ фахівець у галузі порівняльного релігієзнавства Титус Буркхардт (1908-1984) досліджував космологію у книзі «Вступ до суфійської доктрини» (“An Introduction to Sufi Doctrine”) (Burckhardt, 2008).

У гуманітаристиці, мабуть першим, хто пов'язав космологію та архітектуру, був Мірча Еліаде (1907-1986) румунський, французький та американський філософ, культуролог, історик релігій, етнограф і письменник. У роботі «Священне та мирське» (“Le Sacre et le Profane”, 1965 рік) він стверджував, що вся будівельна і виробнича діяльність у давнину має своїм прототипом космогонію, і що в космологічному значенні ритуальної орієнтації та побудови священного простору можна переконалися на цілому ряді прикладів. Духовна архітектура лише запозичила і розвинула космологічний символізм, який існував вже у структурі примітивного житла, якому, своєю чергою, передувало тимчасове «святе місце», тобто тимчасово зайнятий освячений та космізований простір. Інакше кажучи, всі символи та ритуали, пов'язані з храмами, поселеннями, будинками, походять з первинного досвіду священного простору (Eliade, 1965).

Повною мірою застосував астрономічний метод британський астроном Дж. Хокінс, результатом чого стала книга «Розшифрований Стоунхендж» (“Stonehenge Decoded”, 1965 рік), в якій Хокінс навів докази, що організація Стоунхенджа дозволяла передбачати різні астрономічні явища, а сам комплекс, таким чином, був найдавнішою обсерваторією, а також календарем та обчислювальною машиною. Ця книга започаткувала археоастрономічні дослідження стародавньої архітектури по всьому світу. Археоастрономія (др.-грец. ἀρχή – початок, αστρον – зірка і νόμος – закон) – наука, предметом вивчення якої служать астрономічні уявлення людей давнини. Як міждисциплінарна наука, археоастрономія використовує результати, отримані археологією та астрономією, а також історією науки, історією релігії, етнологією, лінгвістикою, палеокліматологією тощо. Поділяється на етноастрономію, астропіктографію, астроміфологію, астрологію, астрогносеологію та астроархеологію. Остаточна термінологія цієї галузі науки ще не встановилася, часто об'єднання цих гілок називають палеастрономією.

В Україні один із фундаторів нового напрямку в національній історико-культурологічній царині – астроархеології є М. О. Чмихов (1953-1994) видатний український археолог, історик, культуролог, доктор історичних наук, засновник кафедри культурології та археології факультету гуманітарних наук Національного університету «Києво-Могилянська академія», учень В. М. Даниленко (1913-1982), який відкрив пам'ятник «Кам'яна могила» для світового наукового співтовариства (Даниленко, 1986). М. О. Чмихов автор книги «Вісім тисячоліть

археологічної космології в Україні. Космос Древньої України» (Чмихов, 1992).

Грем Генкок та Роберт Б'ювал у книжці «Послання Сфінкса: пошуки прихованої спадщини людства» (“The Message of the Sphinx: A Quest for the Hidden Legacy of Mankind”, 1996 рік) описують космологічні основи орієнтації та розміщення пірамід Гізи та Великого Сфінкса (Hancock, & Bauval, 1996). У книжці «Талісман: Священні міста, Таємна віра» (“Talisman: Sacred Cities, Secret Faith”, 2004 рік) ці автори вивчають масштабні проекти міського планування, приховані від суспільної уваги, так звані «Талісмани», які є точною копією споруд, що знаходяться в «небесних містах» і «обителях богів» (Hancock, & Bauval, 2004). Ці моделі спираються на праці та переклади герметичних текстів Марсіліо Фічіно (1433-1499) та його концепції магічних взаємин між астрологічними констеляціями, як натуральними, так і штучними, і споглядачем. Небеса, що випромінюють енергію, контактують із спостерігачем, а їхня енергія може бути засвоєна як за допомогою зору, так і безпосередньо через особисту присутність усередині «талісмана», яким стає архітектурна споруда.

На метафізичний вимір сакрального топосу вказував і французький дослідник сакральних міст багатьох цивілізацій Нового та Старого світу Ж. Анжебер в книзі «Чарівні міста» (“Les cités magiques”, 1974 рік) (Angebert, 1974). Це Фіви, царське місто; Єрусалим, священне місто; Рим, вічне місто; Прага, місто ста башт; Мачу-Пікчу, загублене місто Анд; Бенарес (Варанасі), священне місто; Лхасса та Шамбала.

Висунута Піфагором ще VI ст. до нашої ери ідея гармонійного всесвіту була і залишалася основою західної філософії, науки та мистецтва майже до наших днів. С. К. Ханінгер у роботі «Дотик солодкої гармонії. Космологія Піфагора і поетика Відродження» (“Touches of Sweet Harmony. Pythagorean Cosmology and Renaissance Poetics”, 1973 рік) реконструює багато аспектів цього вчення, показуючи його вплив на поетику епохи Відродження. Робота знайомить читача як з Піфагором, а й з багатьма іншими класичними, середньовічними і ренесансними діячами – від Платона і Аристотеля через св. Августина та Макробія до Сіднея та Спенсера. Ханінгер пише, що початок ігор ознаменовувався тим, що консул імітував жест, вчинений Деміургом при створенні світу, коли той дає наказ зіркам розпочати їхній рух (Haninger, 2003, p. 386).

Марко Буссагли римський вчений, есеїст, який викладав іконологію та історію мистецтва в різних університетах, є лицарем Італійської Республіки за художні та наукові заслуги. В книжці «Розуміння архітектури» (“Capire l'Architettura”, 2003 рік) він пише, що архітектори Відродження надихалися пропорціями людського тіла. Згідно Леону Батісте

Альберті (1404-1472) кожна частина будівлі повинна узгоджуватися з іншими, так само як у одухотвореної істоти кожна частина тіла узгоджується з іншими (Bussagli, 2003, p. 28, p. 29). мірою правильного міста є міра та форма людського тіла, що має прекрасні пропорції. Головна площа відповідає пупку, а голові-собору або палацу (Bussagli, 2003, p. 29). Проекти міст таких архітекторів і теоретиків як Філарете, Бернардо Росселіно та інших, це геометрично вивірені плани, стверджуючі зв'язок міста з космічною гармонією.

Дослідження стародавньої культурної архітектури ми знаходимо в книгах французького геобіолога-архітектора Жоржа Прата "Резонанси священного" ("Résonances du sacré", 2004 рік), "Космічна архітектура" ("L'architecture cosmique", 2005 рік) (Prat, 2004; 2005). Найвідоміша його книга «Невидима архітектура» ("L'architecture invisible", 1999 рік) (Prat, 1999), де досліджено знаменитий кромлех Стоунхендж. Встановлена невидима простим оком підземна картина розташування геологічного розлому та взаємодіючої з ним дивовижно чіткої геометричної схеми різної ширини підземних потоків, що перетинаються на різній глибині, а також виявлених енергетичних точок і кілець, які стародавні будівельники відтворили на поверхні землі в земляних конструкціях, ритмічно взаємопов'язаних між собою, вражають оригінальністю та рафінованою завершеністю всієї архітектурної композиції. Виявлені Ж. Пратом три потужні космо-телуричні каміни, що розташовуються всередині та поряд з колами з величезних долеритових та ріолітових радіоактивних каменів, привезених здалеку, за 200 км від місця їх встановлення, а також цілий ряд інших особливостей, дали підстави Ж. Прату класифікувати цю найдавнішу архітектурну пам'ятку людської думки як оригінальну та найпотужнішу енергетичну станцію.

Геобіологічний аналіз знаменитого давньоєгипетського храму Амона в Луксорі дозволив Ж. Прату пояснити причину зміни напрямку в процесі довгого будівництва головної осі цього храму, що точно відповідала провідному геологічному розлому.

Порівняльний аналіз найвідоміших культурних пам'яток стародавнього світу та Середньовіччя, дозволив Ж. Прату виявити їхню загальну закономірність: розміщувати вівтарі всіх сакральних місць на перетині геологічних розломів, підземних водних потоків та/або вузлів перетинів сіток різних металів, тобто найчастіше там, де формувався телуричний або космо-телуричний камін-потужний енергетичний спіралеподібний вихровий потік, що зв'язує Землю та Космос. Розміри його діаметра варіюються від 1 до 25 метрів. Космо-телуричні каміни були відкриті 1930 року французьким абагом Мерметом. Наново були відкриті в 1983 дослідником Гі Тізоном з міста Бурже (Франція). Цей циклічний вид енергії є своєрідним «диханням» у ритмі «золотого

перерізу». Оснащені центральним ядром малого діаметра, космо-телуричні каміни мають навколо ядра сім гармонійних кілець, як і всі феномени тієї ж природи (Prat, 1999).

Італійський археолог та антрополог Алессандро Бонфанті трактує Європейський мегалітизм як уранічний культовий прояв переходу в небесну сферу духу померлого, а отже, і як земний будинок та портал для померлого. Європейський мегалітизм має давнє походження, що поєднує всі індоєвропейські народи, розкидані Європою з самого початку далекої передісторії континенту. Термін «Уранічне як небесне будівництво» застосовується на його думку до Стоунхенджу, Аркаїму та ін. (Bonfanti, 2023).

Самобутньо розвиваються дослідження ісламської архітектурної космології.

Одним із перших у своєму роді розширених досліджень стала книга Надера Ардалана та Лалеха Бахтіяра «Відчуття єдності. Суфійська традиція в перській архітектурі» ("Sense of Unity. The Sufi Tradition in Persian Architecture", 2004), котра витримала понад 30 перевидань і демонструє синтез традиційної перської думки та архітектурної форми з погляду її концептуального та символічного значення (Ardalan, & Bakhtiar, 2004).

Сейід Хоссейн Наср іранський філософ і релігієзнавець, фахівець з історії думки. У книзі «Ісламська наука» ("Islamic Science", 2004 рік) С. Х. Наср посилаючись на Ібн Арабі, (1165–1240), проводить зв'язок між 28 літерами арабського алфавіту, 28 божественними іменами, деякими сакральними числами і 12 зодіакальними знаками. Інші асоціюють 12 поділів неба з суфістичною мандалою, а напрями простору з 12 шиїтськими імамами, які є відображеннями божественного світла, з планетами, стихіями, квітами, тваринами, рослинами, частинами людського тіла тощо (Nasr, 2004, pp. 31-36). В ісламі дуже цінується астрологія, тому що вона пов'язує ритми небес з прототипами світу фізичного. Всі частини космосу взаємопов'язані, небо і земля перебувають у нероздільному зв'язку, кожна річ і подія землі походить від відповідного події у небі. Стосовно ісламської астрології, необхідно розділяти гороскоп, який аналізує рух зірок для передбачення майбутнього, та астрологію метафізичну, тобто космологію, яка вивчає цикли небесних тіл як найважливіші символи, що виражають відносини між створенням та його єдиним Початком, тобто пасивністю земного створення щодо Небу (Nasr, 2004, pp. 81-82).

Девід А. Кінг британський сходознавець та історик астрономії у 1985–2007 рр. директор Інституту історії науки Університету І. В. Гете, Франкфурт-на-Майні, одного з провідних світових центрів досліджень історії ісламської науки. В роботі «Астрономічні кореляції у середньовічній ісламській релігійній архітектурі» ("Astronomical Alignments in

Medieval Islamic Religious Architecture”, 1982 рік). Д. Кінг пише: Вісь Кааби спрямована до світанку в день літнього сонцестояння і заходу сонця в день зимового сонцестояння, друга вісь розташована під прямим кутом до першої. Чорний Камінь знаходиться на південно-східному куті Кааби (King, 1982, pp. 308-309). Середньовічний текст стверджує, що дві осі і південно-східна діагональ Кааби відповідають напрямкам першої появи зростаючого місяця після заходу сонця рівнодення і сонцестояння. Інші асоціюють ці напрямки з чотирма вітрами. Осі-напрямки Кааби відповідають концепції світу, поділеного на чотири, вісім та дванадцять частин, які називаються вітрами навколо Кааби (King, 1982, p. 591). Кінг пише що починаючи з VIII століття мусульманські астрономи винайшли досконалу техніку напрямку молитви в будь-якому місці (King, 1982, p. 303).

Сайєд Гульзар Гайдер у статті «Космологія. Іслам. Архітектура» (“Islam, Cosmology, and Architecture”, 1988 рік) пише, що багато письмових джерел вказують на зв'язок між ісламською філософською думкою та архітектурним виразом (Haider, 1988). І хоча структурний вплив грецької філософської традиції на ранню ісламську думку добре задокументований, зміст ісламської думки переважно черпався з джуранів і висловлювань Пророка. Ісламський космологічний дискурс постійно спирається на вірші про природу Бога і Його прекрасні імена, створення і красу небес, досконалість і покірність небесних тіл, про різноманітність творінь, свідоме і несвідоме поклоніння всьому творінню, потоку долі і таємниці часу людини і часу Бога. Визначаючи проблеми методів дослідження, С. Гульзар Гайдер (Haider, 1988) пише, що література у цій галузі буває трьох видів.

1) Перший – це історичні дослідження; вони націлені на проблеми у датуванні, періодизації, впливу, стилю, техніки та текстів, які пов'язують архітектурну роботу з її історичним контекстом. Методологія дослідження та написання наукові, об'єктивні та підтверджені джерелами. Самі автори часто є агностиками, а то й відкритими атеїстами.

2) Література другого роду натхненна духовним світоглядом та гностичним складом розуму. Автори цього різновиду цитують священні та філософські тексти, щоб створити коди та оціночні інструменти для охочих вивчити ісламське мистецтво. Побудови навколо них - це символічні тексти, що впливають на стан розуму. Вони вважають історичні факти другорядними щодо трансісторичного значення та послання архітектури ісламу. Вони найвідкритіші і, можливо, найсміливіші у побудові космологічних пояснень архітектури.

3) Нарешті, автори третього виду намагаються встановити пряму відповідність між ісламськими ортодоксальними доктринами, міськими укладами та архітектурними формами. Вони теж дотримуються

вірувань та звичаїв ісламу, але загалом дуже підозрілі щодо гностичних та езотеричних аспектів ісламської думки. Вони спираються на кліматичні, причинно-наслідкові зв'язки та соціальні кореляції, щоб затвердити свою точку зору на те, що саме шаріат є первинним у формуванні ісламського середовища.

Зрозуміло, що автори, які дотримуються цих трьох дуже різних точок зору, мають великі труднощі з розумінням роботи один одного. Реальний дискурс необхідний, і лише чесна громадянськість може зблизити поляризованих академіків ісламської архітектури. Тільки тоді з'являться корисні та конструктивні інструменти критики, такі необхідні для зростання ісламської архітектурної думки у наш час. С. Гульзар Гайдер приходить до висновку, що серйозних досліджень немає. Однією з споруд, на його думку, що заслуговують на увагу, є Тадж-Махал, чий архітектурно-космологічний значення практично не вивчене.

Дослідження християнської космології представлені Коларом Л. П. «Символіка в християнській архітектурі I тисячоліття» (Symbolism in Christian Architecture of the First Millenium, 2006 рік) (Kollar, 2006).

Семіотиці урбанізму древніх культур присвячені роботи Олександроса Лагопулоса. У роботі «Урбанізм і семіотика» (“Urbanisme et Semiotique”, 1995 рік) визначається специфіка історичної семіотики простору: взаємозв'язок між таким, що означає і значиться, особливість або рівнозначність символіки, її універсальність або взаємозамінність. Вивчаючи міста Близького Сходу, Месопотамії, Ур, Урук, Екбатан, Лагопулос пише, що Месопотамська архітектура транслює космогонічні сенси, пов'язані в ланцюги відповідності різноманітних семіотичних кодів: хроматичних (кольори), релігійних (сім основних божеств), астральних (планетарних), тимчасових (дні тижня) та історичних (історичні фази космозації, що відповідають основним мінералам (Lagopoulos, 1995, p. 246).

Розглядаючи традиційну індійську науку сакрального будівництва Васту-шастра, Лагопулос пише, що слід мандали-це квадратура круга. Коло пов'язане з небесним куполом і з колом екліптики, яким сонце, місяць і планети вимірюють тимчасові цикли. Ритуал позначення квадрата мандали, що відповідає руху сонця, зазначені тінню, зробленою стрілкою на коло, це «кристалізація» часу, циклів часу і стосується фіксації небесних рухів у геометричній подібності. Час схоплено у просторовій конфігурації, ніби зафіксовано всередині мандали двома способами: у разі руху сонця зареєстровані у мандалі у вигляді ритуалу квадратури, в іншому випадку поділ тимчасових циклів стабілізується за допомогою персоніфікації. Обожені місячні, планетарні та сонячні цикли покликані зійти зі

своїх небесних царств, щоб зайняти свої місця в сітці мандали: позиції, що відповідають їхньому небесному розташуванню (Lagoroulos, 1995, p. 160).

Лагопулос описує місто Мандалай, побудований приблизно в середині XIX ст., як приклад міста, що відповідає античним зразкам. Кожна з чотирьох стін, які обмежують квадратний план, орієнтований згідно з кардинальними напрямками, містила три великі двері та, загалом, дванадцять входів, помічених знаками зодіаку. Місто було засноване як зображення дванадцяти сузір'їв на екліптиці, що обертаються навколо гори Меру, представленій реальним палацом, трохи зміщеним на схід від геометричного центру міста, або у бік світанку, де сходить сонце. Сонцестійка поділяє, як колона, небо від землі. Над залом височить вежа Меру, чії сім рівнів символічно ототожнені з горою Меру, як із джерелом семи *манвантарів*, які проявляються згодом як сім напрямків, починаючи від гори (Lagoroulos, 1995, p. 178-180).

Ангкор – це величезна урбаністична скульптура, яка поєднує релігійні та космологічно-космогонічні уявлення. Гідравлічна система Ангкора відповідала космічній схемі, у якій земля лежить у космічному океані, а стіни комплексу відповідали міфічному ланцюгу гір, що підтримують небесний купол (Lagoroulos, 1995, p. 185).

Про римське будівництво Лагопулос пише, що над мундусом Ромул спорудив вівтар вогню, як центральне вогнище міста-космосу (Lagoroulos, 1995, p. 310). Ця дія парадигматична: грецькі та римські міста були в основному побудовані навколо сакрального вогнища. У круглому плані примітивного грецького житла в центрі знаходилося вогнище; дим, виходячи з нього, йшов назовні через отвір у верхній частині даху. Грецькі та римські житла наступного періоду дотримувалися тієї ж моделі, маючи в самому центрі вівтар, на якому постійно горів сакральний вогонь (Lagoroulos, 1995, p. 297). У стародавній Греції та Римі курінь або будинок – це космос; вогнище в центрі – це *umbilicus orbis*, пуп і *фокус* землі. Дим, що піднімається з осередку, визначає положення осі космосу. Ідеальне місто Платона також побудовано згідно космічної моделі, в центрі якої знаходиться вогнище – місце стаціонарного Сонця (Lagoroulos, 1995, p. 292).

Це, звичайно, не весь обсяг літератури з проведеної нами наукової розвідки, список можна продовжувати, дослідження у світовій гуманітаристиці продовжуються. Крім цього величезна кількість науково-популярних видань, тому активно формуються нові поля, що застосовують інноваційні методи.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

Готинян-Журавльова, В. В. (2022). Особистісне вимірювання людини у контексті взаємодії соціуму і культури. *Вісник Львівського університету. Серія Філософсько-політологічні студії*, 44, 27-33.

Висновки.

З'ясовано, що проблематика "космологічних моделей архітектури" почала вивчатися у міждисциплінарних дослідженнях на рубежі XIX-XX ст., отримала активний розвиток з другої половини XX ст., та потребує філософського аналізу.

Встановлено, що давні творці космологічної архітектури затвердили своїм синтетичним сприйняттям світобудови основи космологічного мислення. У своєму вивченні світу вони спиралися на всі доступні види пізнання: духовне та матеріальне, образне та логічне, аналітичне (раціональне) та інтуїтивне (іраціональне), наукові та позанаукові форми розуміння реальності. Вони визнавали мистецтво рівноцінним способом пізнання, поряд із наукою, релігією та філософією. У їхній творчості здійснювався синтез того, що зараз створює вісь взаємопроникнення світоглядних традицій Заходу та Сходу.

Виявлено в міждисциплінарних дослідженнях космологічних моделей стародавньої архітектури глибоко архаїчне, по суті універсальне загальнолюдське уявлення про світ, що додало дослідженням філософський потенціал. Застосувавши метод культурологічного підходу в історії філософії, встановлено в текстах філософські значущі ідеї, які залучено до нашого подальшого філософського аналізу: «просторова чутливість» («*spatial sensibility*»), «релігійна просторовість» («*spatialité religieuse*»), семіотичні коди, фази космізації, *umbilicus orbis*, *фокус*, осі космосу, *imago mundi*, *axis mundi*, *domus*, *dominus*, *madonna*, «святие місце», космізований простір, священний простір та інші.

Головними темами саме філософської рефлексії проблематики "космологічних моделей архітектури та містобудування", яка розвивається в міждисциплінарних дослідженнях, можуть бути наступні:

а) проблема символізму у розумінні простору, як саме у свідомості людей та людських спільнотах народжується ідея символічного простору, якими когнітивними процедурами моделі символічного простору, одна з яких – космологічна архітектура, підтримуються та передаються у традиції;

б) "ізоморфізм", властивий концепту космологічної архітектури (сакральному простору, символічному простору): яким чином, через які структури та ходи мислення виявляються ізоморфні простір космосу, тієї чи іншої сакральної реальності, простору міста.

До цих питань представлені нами дослідження лише підводять, знайти філософські відповіді чи висунути філософські гіпотези – завдання майбутніх публікацій.

- Даниленко, В. М. (1986). *Кам'яна Могила*. Київ: Наукова думка.
- Добролюбский, А. О., & Челомбитько, А. П. (1999). Одесса – город Солнца. *Ланжерон* (с. 6-7). Одеса.
- Завгородній, Ю. (2021). Класична індійська філософія в оксфордській серії «Історія філософії без жодних прогалин». *Sententiae*, 40(2), 66-84. <https://doi.org/10.31649/sent40.02.066>
- Завгородній, Ю. Ю., & Остапенко, М. А. (1999). Сакральний вимір острова Хортиця (до постановки питання). *Культурологічні студії*, 2, 247-275.
- Кирилюк, О. (2022). Аліментарний універсально-культурний код у діалозі Григорія Сковороди «Вдячливий Єродій». *Дб́жа/Докса*, 2(38), 7-14. [https://doi.org/10.18524/2410-2601.2022.2\(38\).283057](https://doi.org/10.18524/2410-2601.2022.2(38).283057)
- Секундант, С. (2021). Ляйбніц і Вольф: критичні засади ідеї наукової революції у філософії. *Sententiae*, 40(1), 44-66. <https://doi.org/10.31649/sent40.01.044>
- Сорочук, А. (2018). Десакралізація простору сучасного міста. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*, 21, 91-97.
- Сумченко, І. (2022). Концепт «потойбіччя» у давніх міфологічних системах: уявлення та роль у культурі. *Дб́жа/Докса*, 2(38), 85-97. [https://doi.org/10.18524/2410-2601.2022.2\(38\).283065](https://doi.org/10.18524/2410-2601.2022.2(38).283065)
- Тихомирова, Ф. (2018). Трансформація сакрального простору європейського міста. *Дб́жа/Докса*, 1(29), 21-31. [https://doi.org/10.18524/2410-2601.2018.1\(29\).146515](https://doi.org/10.18524/2410-2601.2018.1(29).146515)
- Чмихов, М. (1992). *Вісім тисячоліть археологічної космології в Україні. Космос Древньої України*. В. Довгич (Ред.), Трипілля-Троянь: Міфологія Філософія Етногенез. Київ.
- Akkach, S. (2005). *Cosmology and Architecture in Premodern Islam: An Architectural Reading of Mystical Ideas*. Albany: SUNY Series in Islam.
- Angebert, J. M. (1974). *Les Cites Magiques*. Paris: Albin Michel
- Ardalan, N., & Bakhtiar, L. (2004). *The sense of unity: The sufi tradition in Persian architecture*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bonfanti, A. (2023). *Popolo ario venuto dal Nord. La grande migrazione dei Siculi in Sicilia dall'Italia peninsulare (XIII-XI sec. a.C.)*. (Vol. 1). Firenze: Passaggio Al Bosco.
- Burckhardt, T. (2008). *An Introduction to Sufi Doctrine*. World Wisdom.
- Bussagli, M. (2003). *Capire l'Architettura*. Firenze: Giunti Gruppo Editoriale.
- Eliade, M. (1965). *Le sacré et le profane*. Paris: Galimard.
- Frazer, J. (1929). *The Fasti of Ovid*. London: Macmillan And Company.
- Haider, S. G. (1988). Islam, Cosmology, and Architecture. In M. B. Sevckenko (Ed.), *Theories and Principles of Design in the Architecture of Islamic Societies*. Cambridge, Massachusetts: Aga Khan Program for Islamic Architecture.
- Hancock, G., & Bauval, R. (2004). *Talisman: Sacred Cities, Secret Faith*. Tisbury: Element Books.
- Hancock, G., & Bauval, R. (1996). *The Message of the Sphinx: A Quest for the Hidden Legacy of Mankind*. New York: Crown Publishers.
- Haninger, S. K. (2003). *Touches of Sweet Harmony. Pythagorean Cosmology and Renaissance Poetics*. San Marino (California): Huntington Library.
- Hautecoeur, L. (2001). *Mystique et architecture. Symbolisme du cercle et de la coupole*. Paris: A. et J. Ricard.
- Hawkins, G. S. (1965). *Stonehenge Decoded*. Doubleday.
- Hurzhy, K. (2021). Idea and myth of the city from the philosophical research viewpoint. *European philosophical and historical discourse*, 7(3), 151-157.
- King, D. A. (1982). *Astronomical Alignments in Medieval Islamic Religious Architecture*. Urton.
- Kollar, L. P. (2006). *Symbolism in Christian Architecture of the First Millenium*. University of New South Walls.
- Kramrisch, S. (1999). *The Hindu Temple*. Milano: Trento.
- Lagopoulos, A. Ph. (1995). *Urbanisme et Semiotique*. Paris: Economica.
- Levi, A. (2003). *Les machines à faire-croire: Formes et fonctionnements de la spatialité religieuse*. Paris: Economica.
- Lockyer, J. N. (1894). *The Dawn of Astronomy: A Study of Temple Worship and Mythology of the Ancient Egyptians*. London: Cassell and Company Limited.
- Nasr, S. H. (2004). *Islamic Science*. London: World et Islam Publishing.
- Prat, G. (1999). *L'architecture invisible*. Bonchamp-les-Laval: Maison D'editions «ARKXANA VOX».
- Prat, G. (2004). *Résonances du sacré*. Bonchamp-les-Laval: Imprimerie Barneoud.
- Prat, G. (2005). *L'architecture cosmique*. Bonchamp-les-Laval: Imprimerie Barneoud.
- Snodgrass, A. (2021). *Architettura, Tempo, Eternità: Il simbolismo degli astri e del tempo nell'architettura della Tradizione, a cura di Guglielmo Bilancioni*. Torino: Harmonia Mundi.
- Warburg, A. (1980). *Ausgewählte Schriften und Würdigungen*. Baden-Baden: Koerner.

REFERENCES

- Akkach, S. (2005). *Cosmology and Architecture in Premodern Islam: An Architectural Reading of Mystical Ideas*. Albany: SUNY Series in Islam.
- Angebert, J. M. (1974). *Les Cites Magiques*. Paris: Albin Michel
- Ardalan, N., & Bakhtiar, L. (2004). *The sense of unity: The sufi tradition in Persian architecture*. Chicago: University of Chicago Press.

- Bonfanti, A. (2023). *Popolo ario venuto dal Nord. La grande migrazione dei Siculi in Sicilia dall'Italia peninsulare (XIII-XI sec. a.C.)*. (Vol. 1). Firenze: Passaggio Al Bosco.
- Burckhardt, T. (2008). *An Introduction to Sufi Doctrine*. World Wisdom.
- Bussagli, M. (2003). *Capire l'Architettura*. Firenze: Giunti Gruppo Editoriale.
- Chmykhov, M. (1992). *Eight thousand years of archaeological cosmology in Ukraine. Cosmos of Ancient Ukraine*. V. Dovhych (Ed.), Tripillia-Troyan: Mythology, Philosophy, Ethnogenesis. Kyiv.
- Danylenko, V. M. (1986). *Stone Grave*. Kyiv: Scientific opinion.
- Dobrolyubsky, A. O., & Chelombitko, A. P. (1999). Odessa - the city of the Sun. *Langeron* (p. 6-7). Odesa.
- Eliade, M. (1965). *Le sacré et le profane*. Paris: Galimard.
- Frazer, J. (1929). *The Fasti of Ovid*. London: Macmillan And Company.
- Haider, S. G. (1988). Islam, Cosmology, and Architecture. In M. B. Sevchenko (Ed.), *Theories and Principles of Design in the Architecture of Islamic Societies*. Cambridge, Massachusetts: Aga Khan Program for Islamic Architecture.
- Hancock, G., & Bauval, R. (2004). *Talisman: Sacred Cities, Secret Faith*. Tisbury: Element Books.
- Hancock, G., & Bauval, R. (1996). *The Message of the Sphinx: A Quest for the Hidden Legacy of Mankind*. New York: Crown Publishers.
- Haninger, S. K. (2003). *Touches of Sweet Harmony. Pythagorean Cosmology and Renaissance Poetics*. San Marino (California): Huntington Library.
- Hautecoeur, L. (2001). *Mystique et architecture. Symbolisme du cercle et de la coupole*. Paris: A. et J. Ricard.
- Hawkins, G. S. (1965). *Stonehenge Decoded*. Doubleday.
- Hotynyan-Zhuravlyova, V. V. (2022). Personal measurement of a person in the context of the interaction of society and culture. *Bulletin of Lviv University. Philosophical and political studies series*, 44, 27-33.
- Hurzhy, K. (2021). Idea and myth of the city from the philosophical research viewpoint. *European philosophical and historical discourse*, 7(3), 151-157.
- King, D. A. (1982). *Astronomical Alignments in Medieval Islamic Religious Architecture*. Urton.
- Kirilyuk, O. (2022). Alimentary universal cultural code in Hryhoriy Skovoroda's dialogue "Grateful Herodius". *Δόξα/Doxa*, 2(38), 7-14. [https://doi.org/10.18524/2410-2601.2022.2\(38\).283057](https://doi.org/10.18524/2410-2601.2022.2(38).283057)
- Kollar, L. P. (2006). *Symbolism in Christian Architecture of the First Millenium*. University of New South Walls.
- Kramrisch, S. (1999). *The Hindu Temple*. Milano: Trento.
- Lagopoulos, A. Ph. (1995). *Urbanisme et Semiotique*. Paris: Economica.
- Levi, A. (2003). *Les machines à faire-croire: Formes et fonctionnements de la spatialité religieuse*. Paris: Economica.
- Lockyer, J. N. (1894). *The Dawn of Astronomy: A Study of Temple Worship and Mythology of the Ancient Egyptians*. London: Cassell and Company Limited.
- Nasr, S. H. (2004). *Islamic Science*. London: World et Islam Publishing.
- Prat, G. (1999). *L'architecture invisible*. Bonchamp-les-Laval: Maison D'editions «ARKXANA VOX».
- Prat, G. (2004). *Résonances du sacré*. Bonchamp-les-Laval: Imprimerie Barneoud.
- Prat, G. (2005). *L'architecture cosmique*. Bonchamp-les-Laval: Imprimerie Barneoud.
- Secundant, S. (2021). Leibniz and Wolff: critical foundations of the idea of a scientific revolution in philosophy. *Sententiae*, 40(1), 44-66. <https://doi.org/10.31649/sent40.01.044>
- Snodgrass, A. (2021). *Architettura, Tempo, Eternità: Il simbolismo degli astri e del tempo nell'architettura della Tradizione, a cura di Guglielmo Bilancioni*. Torino: Harmonia Mundi.
- Sorochuk, A. (2018). Desacralization of the space of the modern city. *Bulletin of Lviv University. Series of philosophical and political studies*, 21, 91-97.
- Sumchenko, I. (2022). The concept of the "afterlife" in ancient mythological systems: representation and role in culture. *Δόξα/Doxa*, 2(38), 85-97. [https://doi.org/10.18524/2410-2601.2022.2\(38\).283065](https://doi.org/10.18524/2410-2601.2022.2(38).283065)
- Tikhomirova, F. (2018). Transformation of the sacred space of the European city. *Δόξα/Doxa*, 1(29), 21-31. [https://doi.org/10.18524/2410-2601.2018.1\(29\).146515](https://doi.org/10.18524/2410-2601.2018.1(29).146515)
- Warburg, A. (1980). *Ausgewählte Schriften und Würdigungen*. Baden-Baden: Koerner.
- Zavorodniy, Yu. (2021). Classical Indian Philosophy in the Oxford History of Philosophy with No Gaps Series. *Sententiae*, 40(2), 66-84. <https://doi.org/10.31649/sent40.02.066>
- Zavorodniy, Yu. Yu., & Ostapenko, M. A. (1999). The sacred dimension of the island of Khortytisia (before the question is asked). *Cultural studies*, 2, 247-275.